

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-17>

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Політова А. С.

ВСТУП

В умовах сучасного життя насильство проникло у кожен сферу суспільних відносин. Воно властиве будь-якому суспільству, а його форми та рівень проявляються по-різному та мають різні наслідки. Це залежить від цілої низки факторів і протиріч, які існують. Відзначимо, що насильство є тим соціальним фактором існування суспільства, який не можна викоринити. Змінюються лише його форми та прояви. Ефективна реакція держави та суспільства на прояви насильства може лише знизити його рівень. І у цій діяльності значне місце посідають заходи кримінально-правової протидії¹.

Конституція України декларує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом (ч. 2 ст. 52). Для забезпечення цього положення законодавець України імплементував у національне законодавство положення міжнародно-правових актів щодо протидії діянням стосовно дітей і, зокрема, посягання, обов'язковою ознакою яких є насильство. Разом з тим, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України та численні факти застосування різних форм насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту вказують не тільки про порушення міжнародно-правових актів, а й створюють труднощі у кваліфікації таких посягань за Кримінальним кодексом (далі – КК) України. І з кожним днем зростає кількість таких облікованих кримінальних правопорушень на деокупованих територіях, що вчинялися щодо дітей.

Слід зазначити, що окремі питання охорони дітей від злочинних посягань розглянуто в юридичній, психологічній, педагогічній та соціальній літературі. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені: І. Бандурка, О. Беспалько, Ю. Воронова, Б. Головін, А. Джу́жа, В. Женунтій, О. Коломієць, С. Косенко, К. Кулік, А. Орлеан, Н. Юзікова та інші. Також протягом останніх років захищено низку дисертаційні дослідження щодо захисту дітей від посягань, зокрема: О. Беспаль «Кримінологічна характеристика та запобігання

¹ Храпцов, О. М. Насильство як категорія загальної частини вчення про обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2019. № 27. С. 88. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-11>

злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї» (2019 р.); Н. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); В. Омединська «Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини» (2019 р.), Г. Собко «Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству» (2020 р.), С. Кузьменко «Віктимологічні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини» (2021 р.). Проте, не дивлячись на таку значну розробку цієї проблеми, залишається малодослідженим питання щодо кримінальної відповідальності за насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту.

Відтак, на наш погляд, доцільно розглянути зміст поняття «насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту» та визначити особливості кримінальної відповідальності за насильницькі діяння щодо дітей. Це й буде метою нашого дослідження.

1. Насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту: поняття та види

Насильство можна назвати універсальним інструментом вирішення будь-якої проблеми, адже воно дозволяє розв'язати виникаючі протиріччя, самостверджуватися за рахунок інших людей, але, в деяких випадках воно дозволяє відстоювати та захищати свої цінності та ідеали.

Говорячи про насильство, ми можемо уявити такі його форми, як домашнє насильство, жорстоке ставлення до дітей, насильство у засобах масової інформації, застосування катувань щодо затриманих працівниками поліції, економічне насильство, рейдерство, насильство на вулицях і при вирішенні конфліктів тощо. Воно багатогранне та багатоліке, спостерігається на рівні життя та стосунків окремої людини, домінує в думках, словах, свідомості, щоденній поведінці. Насильство не має уявлення про жінок та чоловіків, дорослих та дітей, міських жителів та селян, про належність тієї чи іншої людини до багатих чи бідних.

Як відзначає Н. Лішук, насильство існує у відкритих або закамфльованих формах у всіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, духовній і сімейно-побутовій. Об'єктом його може бути будь-яка людина, незалежно від її соціального стану, рівня життя, місця проживання. В історії людства жорстокість завжди була актуальною. Рівень насильства залежить від соціально-економічного стану суспільства, ступеня його політичної стабільності, соціально-психологічного самопочуття людей².

² Лішук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Заклад вищої освіти «Львівський

О. Гумін вважає, що «збройний конфлікт на Балканах, що ледве не перетворився у світові протистояння, міждержавний конфлікт на Близькому Сході,... збройні сутички та війна в Дагестані, Киргизії, Афганістані, Чечні, викрадення людей, численні убивства дітей їхніми однолітками у школах США, терор сепаратистів в Іспанії та Північній Ірландії ще раз підтвердили те, що останнє століття, поряд з його грандіозними технологічними досягненнями та винаходами, підкоренням космосу та атомної енергії, – це століття, яке було і залишається періодом найбільш кривавих, жорстоких насильницьких дій та терору, світових воєн, страждання та загибелі мільйонів людей, яке так і не знайшло засобів для подолання реальної загрози існування цивілізації – кримінального насильства»³.

24 лютого Російська Федерація вчинила повномасштабне вторгнення на територію України. Але підтримка цією країною збройного конфлікту на Сході України була беззаперечною і до цього, оскільки здійснювалась через підтримку організованих збройних формувань так званих «ДНР» і «ЛНР», направлення російських військовослужбовців та спецпризначенців, найманців із різних держав і це лише частина того, що вона робила і продовжує робити.

Події в окремих районах Донецької та Луганської областей, де органи державної влади не здійснювали своїх повноважень, відповідно до Закону України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» з 30 квітня 2018 р. були визнані місцем проведення операції Об'єднаних Сил (до цього – Антитерористичної операції – з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.). Також Російською Федерацією були анексовані Автономна Республіка Крим та місто Севастополь (резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19.12.2016 р. № 71/205 та від 19.12.2017 р. № 72/190, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією).

Проте, із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб території України було введено воєнний стан (Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»), який було продовжено Указами Президента України від 14 березня 2022 р. № 133/2022, від 18 квітня 2022 р. № 259/2022,

університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2020. С. 41.

³ Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 11.

від 17 травня 2022 р. № 341/2022, від 12 серпня 2022 р. № 573/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні».

Під час збройного конфлікту обидві сторони зазнають втрат не тільки серед комбатантів і некомбатантів, а й серед цивільного населення. Існує й інший бік збройного конфлікту – це кримінальні правопорушення та відповідальність за них. Сьогодні беззаперечним є факт того, що російські військові вбивають, калічать і катують цивільне населення в Україні, гвалтують жінок і дітей, руйнують житлову інфраструктуру, вчиняють мародерство.

Станом на 25.11.2022 р. Офісом Генерального прокурора України обліковано 49203 злочинів агресії та воєнних злочинів, серед яких: порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) – 47 529 кримінальних правопорушень; планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) – 73; пропаганда війни (ст. 436 КК України) – 40; інші кримінальні правопорушення – 1561. Також станом на 23 листопада понад 1279 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії держави-терориста: 438 дітей загинуло, понад 841 – отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше постраждалих дітей у Донецькій області (424 дитини), Харківській (266), Київській (117), Миколаївській (77), Запорізькій (76), Чернігівській (68), Херсонській (67), Луганській (64) та Дніпропетровській (32).

Захист дітей від насильства під час збройного конфлікту є однією з найбільш важливих прерогатив Ради Європи. У Раді Європи не ухвалено спеціального договору про захист дітей від насильства під час збройних конфліктів. Проте, у п. 16 Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) наголошено, що, як в умовах збройного конфлікту, так і в постконфліктний період насильство щодо дітей є неприпустимим⁴. Також у Резолюції Парламентської Асамблеї 1215 (2000 р.) підкреслюється, що обов'язок держави-членів Ради Європи реагувати, якщо вони не хочуть втратити загальні фундаментальні цінності та наголошується на необхідності ратифікувати:

- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Римський статут (1998 р.), яким створено Міжнародний кримінальний суд для розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності;
- два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів;

⁴ Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwrvt>

– Женевську конвенцію про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р.

Тому варто погодитися із О. Шевченко-Бітенською, в тому, що ті акти, які існують, унормовують окремі аспекти цієї проблеми⁵, але не в повному обсязі як нам би вбачається. Саме тому дитина не може бути цілком прирівняна до дорослої людини, у тому числі й у правовому аспекті, їй повинні бути гарантовані не тільки загальні, а й особливі права, що мають часовий критерій і спеціальне призначення. Невипадково ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлює: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану чи народження має право на такі заходи захисту, що потрібні в її становищі як малолітнього з боку її сім'ї, суспільства та держави»⁶. Ці положення закріплені і в Конвенції про права дитини 1989 р. (ч. 1 ст. 2) – найважливішому міжнародному договорі, норми якого охоплюють весь комплекс громадянських і соціально-політичних прав дитини. У даній Конвенції сформульовані положення про права та свободи дітей з урахуванням того, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист»⁷. Отже, захист прав дітей треба розглядати як особливий самостійний інститут у системі міжнародно-правового захисту прав людини, а права та свободи дітей – як самостійний об'єкт правового захисту, в тому числі кримінально-правового.

Але перш ніж визначити поняття «насильство в умовах збройного конфлікту щодо дитини», необхідно проаналізувати існуючі підходи щодо тлумачень понять «дитина» та «насильство».

Проведений нами аналіз міжнародно-правових актів свідчить про відсутність уніфікованого тлумачення поняття дитина. Так, наприклад, у Конвенції ООН про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягла є повноліття раніше»⁸. У Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої

⁵ Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. С. 115.

⁶ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. Правнича Фундація ; Вид-во Право, 1995.

⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Київ : Укр. Правнича Фундація ; Вид-во Право, 1995. С. 4.

⁸ Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

праці № 182, дитина – особа віком до 18 років⁹. Дещо інше визначення терміну «дитина» наведено у Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, де означає дитину, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти або не досягла 15-річного віку, як це може бути встановлено¹⁰.

Відповідно до Європейської конвенції про здійснення прав дітей, термін «дитина» застосовується до осіб віком до 18 років¹¹. Аналогічні за змістом положення щодо терміну «дитина» містяться у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства¹², Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми¹³, де термін «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років. Також у Європейському кодексі соціального забезпечення (переглянутому) (ETS № 139) термін дитина означає «дитину шкільного віку або дитину, яка не досягла 16 років; відповідно до визначених умов, дитину, старшу за вік, вказаний у попередньому пункті, яка є учнем або студентом, або страждає хронічним захворюванням чи хворобливістю, що робить її непридатною до будь-якої професійної діяльності¹⁴.

Таким чином, можна відзначити, що більшість міжнародно-правових актів у сфері захисту прав дитини встановлює вік, з якого дитина вважається повнолітньою особою – 18 років. Однак, у деяких міжнародних документах встановлено інше вікове обмеження – дитина віком до 16-ти років. Проте в межах нашого дослідження, ми будемо вважати дитину віком до 16-ти років через особливості їх кримінально-правового захисту.

Неоднозначним також серед дослідників проблеми насильства є також підхід щодо його тлумачення. Як відзначають деякі науковці, у теорії кримінального права є ряд проблем, загальних для всіх насильницьких злочинів, які стосуються юридичної природи цих діянь та їх

⁹ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 : Міжнародний документ № 182 від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

¹⁰ Конвенція про мінімальні норми соціального URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n17

¹¹ Європейська конвенція про здійснення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

¹² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

¹³ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

¹⁴ Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139) : Міжнародний документ від 06.11.1990 р. № ETS № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text

кваліфікації. Це свідчить про можливість і необхідність дослідження поняття та змісту насильства. В судовій і слідчій практиці часто виникають складнощі при кваліфікації злочинів стосовно насильства. Вони виникають при вирішенні питання про те, чи є вчинене діяння єдиним двооб'єктним злочином, або сукупністю двох однооб'єктних злочинів, або сукупністю двооб'єктного злочину і злочину проти особи¹⁵. Г. Гриценко вважає, що насильство в сучасній соціології і політичній філософії розглядається як системне явище, одне з джерел якого – суспільні відносини. Усі ці теоретичні підходи легко застосовуються до поняття патріархату і гендерно зумовленого насильства як його неодмінного складника. Подолати патріархат і перейти до феміністської утопії без насильства й дискримінації можливо, якщо усвідомлювати, як цю систему насильства сконструйовано¹⁶. Ю. Лисюк, розглядаючи насильство як соціальне явище, зазначає, що це умисна дія, що здійснюється соціальною групою чи індивідом, яка прямо пов'язана з нанесенням або загрозою нанесення фізичної, психологічної, майнової шкоди іншій особі¹⁷.

Всесвітня організація охорони здоров'я, під насильством розуміє навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток. Натомість Міністерство освіти і науки України розробило методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству»¹⁸, де зазначається, що відповідно до рейтингу країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік, який опубліковано Міжнародним дослідницьким центром «Інститут економіки і миру», найбільш мирною у світі країною визначено Ісландію, друге місце займає Данія, Австралія – на третьому місці. Із 11 країн світу з високим рівнем безпеки 9 знаходяться в Європі. Індекс у черговий раз визначив Європу самим мирним регіоном світу. Проте і ця частина світу не застрахована від війни – Англія, Франція, Бельгія

¹⁵ Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2007. 74–76. С. 77.

¹⁶ Гриценко Г. Розбираємося з насильством: соціологія і психологія явища. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gendeme-nasilstvo/rozbiraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psihologiya-yavischa-134066.html> (дата звернення 30.03.2017).

¹⁷ Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. С. 35.

¹⁸ Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству»: Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

та інші країни активно беруть участь у конфлікті на Близькому Сході і зіштовхуються із зростаючою загрозою міжнародного тероризму. Разом з тим, самого тлумачення «насильство» не надано, а виділено лише його форми.

Відзначимо, що у Зауваженні загального порядку № 13 під «насильством» в контексті ст. 19 Конвенції про права дитини розуміються усі форми «фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання» відповідно до п. 1 ст. 19 Конвенції /.../. Зазвичай під поняттям «насильство» розуміється лише фізична й/або навмисна шкода. Однак Комітет наполегливо підкреслює, що вибір терміну насильство в жодній мірі не має трактуватись як зведення до мінімуму значення й необхідності розгляду нефізичних та/або ненавмисних форм шкоди (зокрема, таких, як відсутність турботи й негативне психологічне ставлення)¹⁹.

Також у вищезазначених зауваженнях у п. 17 надано тлумачення «усіх форм фізичного та психологічного насильства», зокрема:

«Відмова від винятків. Комітет послідовно дотримується позиції про те, що всі, навіть найлегші, форми насильства щодо дітей є неприйнятними. Висловлення «усіх форм фізичного та психологічного насильства» не залишає можливості для будь-якого легалізованого насильства щодо дітей. Частота, ступінь шкоди і намір завдати шкоди не входять у визначення насильства. Держави-учасниці можуть посилатись на такі фактори в стратегіях дій для забезпечення пропорційності відповіді у найкращих інтересах дитини, але ці визначення ні в якому разі не мають підривати абсолютне право на людську гідність, фізичну і психологічну недоторканість шляхом віднесення деяких форм насильства до прийнятних з юридичної та/або суспільної точки зору»²⁰.

Окрім того, у зауваженні загального порядку № 13 Комітет у з прав дитини ООН «Право дитини на свободу від усіх форм насильства (психологічне жорстоке поводження, емоційне зловживання, образа словом або відсутність турботи) та фізичного насильства (смертельне і несмертельне насильство), але й визначаються його форми і види. Так, «психологічне насильство», згадане в Конвенції, може включити:

«а) всі форми постійних, таких, що завдають шкоди, відносин з дитиною, наприклад навіювання дітям, що вони марні, нелюбі,

¹⁹ OHCHR. General comment № 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf

²⁰ Так само.

небажані, перебувають у небезпеці або мають значення для задоволення потреб інших людей;

b) навіювання жаху, тероризування і загрози; експлуатація і корумпування; зневага і знедолення; ізолювання, ігнорування і фаворитизм;

c) відмова від емоційного спілкування; відсутність турботи про психічне здоров'я, а також про медичні та освітні потреби;

d) образа, образливе поводження, приниження, засмучення, висміювання і зневага почуттів дитини;

e) застосування насильства в родині;

f) розміщення в одиночній камері, ізоляція, принизливі умови утримання в ув'язненні;

g) психологічний тиск і «дідівщина» з боку дорослих або інших дітей, включаючи дії через засоби масової інформації та зв'язку, наприклад, мобільні телефони та мережу Інтернет (відомий як «кібервплив»).

Комітет вважає, що до фізичного насильства належать:

«a) всі види тілесних покарань і всі інші форми тортур, катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;

b) фізичне залякування і «дідівщина» з боку дорослих та інших дітей».

Зазначаються також особливі форми фізичного насильства, внаслідок якого діти можуть стати інвалідами:

«a) насильницька стерилізація (особливо дівчат);

b) насильство під приводом лікування (наприклад, електрошокове лікування і електричні розряди, використані як «засіб, що викликає огиду» з метою контролю поведінки дітей);

c) навмисне заподіяння інвалідності дітям з метою їх експлуатації для жебракування на вулицях чи в інших місцях»²¹.

Відзначимо, що у тексті Резолюції ПАРЄ 1852 (2011) від 25.11.2011 р. «Психологічне насильство» зазначено, що «запобігання психологічному насильству має першочергове значення не лише через те, що такі дії є однією із форм насильства та призводять до значної шкоди, але й через те, що часто вони переростають у фізичне насильство. /.../ Психологічне насильство в контексті близьких стосунків є поширеною формою насильства, яке передовсім зачіпає жінок як жертв і дітей, які стають свідками таких дій, але стосуються й чоловіків, хоча й меншою мірою»²².

²¹ OHCHR. Status of ratification interactive dashboard. Convention on the Rights of the Child. URL: <http://indicators.ohchr.org/>

²² Резолюція 1852 (2011) від 25 листопада 2011 р. «Психологічне насильство». *Реферативний огляд європейського права* / за заг. ред. В. О. Зайчука. Вип. 24. К., 2011. 84 с.

Аналізуючи дослідження, пов'язані з насильством, можна відзначити, що більшість з них стосується жінок. Так, зокрема, у 1993 р. Організація Об'єднаних Націй запропонувала перше офіційне визначення *насильства щодо жінок*, закріпивши це поняття в статті 1 Декларації щодо ліквідації насильства стосовно жінок як: «будь-який акт насильства за ознакою статті, який спричиняє або може привести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінок, включаючи загрози таких дій, примус або свавільне позбавлення свободи, незалежно від того, відбувається це в суспільному або приватному житті»²³. Також окрім безпосередньої шкоди для здоров'я та добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими та нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів. Економічні втрати внаслідок насильства щодо жінок розподіляються між різними представниками суспільства, включаючи самих потерпілих, членів їхніх сімей та кривдників, роботодавців, які несуть збитки внаслідок непрацездатності працівників, державні та громадські організації, які надають послуги жертвам, страхові фонди та бюджети різного рівня, платників податків та економіку країни загалом. Непрямі втрати пов'язані з психологічними наслідками насильства, які можуть призводити до стресових розладів, впливати на дітей, які стали свідками подібних випадків, ускладнювати сімейні стосунки та погіршувати якість життя постраждалих, що наразі складно оцінити економічним еквівалентом²⁴.

Що ж стосується насильства в умовах збройного конфлікту, то у преамбулі Римського статуту Міжнародного кримінального суду зазначено, що за теперішнє століття мільйони *дітей*, жінок і чоловіків стали жертвами неймовірних злодіянь, які глибоко вразили свідомість людства та найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, не повинні залишатися непокараними та що їхнє ефективне переслідування повинно бути забезпечене як заходами на національному рівні, так і шляхом посилення міжнародного співробітництва²⁵.

Відповідно до ст. 7 (1) Злочини проти людяності Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС), «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони

²³ Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York, United Nations, 23 February 1994.

²⁴ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf

²⁵ Римський статут міжнародного уголовного суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такої напад вчиняється усвідомлено:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю²⁶.

Також відповідно до ст. 7 (2) (f) Статуту МКС дано тлумачення лише терміну «примусова вагітність». Примусова вагітність – це «незаконне позбавлення волі будь-якої жінки, яка стала вагітною під примусом, з метою зміни етнічного складу населення або скоєння інших серйозних порушень міжнародного права. Це визначення в жодному разі не тлумачиться як таке, що впливає на національне законодавство, що стосується вагітності»²⁷.

Це вказує на виділення також у положеннях міжнародного права, окрім фізичного та психологічного, й сексуального насильства. Станом на листопад поточного року підрозділами Національної поліції України обліковано 46 кримінальних проваджень за фактами сексуального насильства російськими військовими.

Так, наприклад, Д. Москаль під сексуальним насильством розуміє протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення потерпілого і вчиняється з метою задоволення статевого

²⁶ Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

²⁷ Ibid.

ваблення або завдання сексуальної травми. До останньої він відносить будь-які порушення психічної діяльності (страх, шок, хвилювання тощо), які настали у свідомості потерпілої особи внаслідок сексуального насильства, яке вона спостерігала та (або зазнала). Видами сексуального насильства, на його думку, є: фізичне (завдання тілесних ушкоджень, побоїв, обмежень волі) та психічне (гіпноз, погроза застосування насильства, знищення, пошкодження майна, розголошення відомостей, які ганьблять потерпілого, доведення до безпорадного стану через алкоголь та наркотики, інші дії – розпусні, добровільні статеві зносини, поширення порнографічної продукції²⁸.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне насильство як статевий акт, спробу вступити в статевий акт, небажані коментарі сексуального характеру, сексуальні домагання або інші дії проти сексуальності проти особи з використанням примусу будь-якою особою, незалежно від її ставлення до жертви, у будь-яких умовах. Така ознака, як наявність військового конфлікту, значно розширює поняття сексуального насильства, порівняно із цим поняттям за звичайних умов. Особливо слід звернути увагу на таку обставину, як «добровільність» вступу в сексуальні контакти. Оскільки слід розуміти, що цивільне населення в зоні конфлікту знаходиться в особливій ситуації та не може протистояти військовим. Така обставина робить цивільних вразливими та залежними. Що слід враховувати. Також особливістю є те, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, не має терміну давності. Вчинення таких злочинів під час воєнного стану є обтяжуючою обставиною²⁹.

Проте зазначені вище визначення сексуального насильства є дискусійними під час збройного конфлікту, адже сексуальне насильство охоплюється, але не обмежується таким:

- зґвалтування, зокрема вагінальне та анальне проникнення частиною тіла або об'єктом, або оральне проникнення статевим органом як порушника, так і жертви;
- погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів;

²⁸ Москаль Д. П. Протидія сексуальному насильству: кримінально-правовий аспект. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України: сучасний стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 вересня – 1 жовтня 2005 року). Івано-Франківськ, 2005. С. 83–84.

²⁹ Протидія сексуальному та гендерному насильству в умовах конфлікту в Україні. URL: <https://otg.mrada-baranivka.gov.ua/index.php/2018-04-16-21-36-28/3917-protydiia-seksualnomu-ta-hendernomu-nasyilstvu-v-umovakh-konfliktu-v-ukraini>

- каліцтво жіночих геніталій, зокрема каліцтво піхви, статевих губ, клітора, каліцтво грудей та сосків, каліцтво або відсікання чоловічих геніталій, або інші типи насильства проти статевих органів;
- сексуальне рабство, зокрема шлюбне рабство або позашлюбне співжиття;
- сексуальне катування, зокрема ураження геніталій електричним струмом або стискання сосків, або примус дивитися на сексуальну наругу над партнером чи дитиною;
- примусова проституція;
- примусова вагітність;
- примусова стерилізація та примусовий аборт;
- примусове оголення³⁰.

Окрім того, не можна виключати й того, що під час збройного конфлікту щодо дитини може бути застосовано й економічне насильство, яке може мати такі прояви: дитині доводиться знаходити гроші у сторонніх, самостійно заробляти замість навчатися у школі; чи красти, тому що не вистачає на необхідні речі чи їжу; дорослі примушують дитину до жебрацтва, крадіжок чи проституції тощо. Це лише незначна частина того, що може підпадати під економічне насильство.

Отже, підводячи підсумок, вважаємо, що насильство щодо дітей під час збройного конфлікту – це протиправна поведінка відносно осіб, які досягли 16 років, та полягає у вчиненні різних діянь направлених на спричинення психологічного, фізичного, сексуального та економічного насильства всупереч міжнародно-правовим актам, що захищають права дитини та нормам міжнародного гуманітарного права.

2. Кримінальна відповідальність за насильство щодо дітей в умовах збройного конфлікту

Вітчизняний законодавець приділяє значну увагу кримінально-правовому захисту дітей. У КК України внесено значну кількість змін та доповнень до норм, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти дітей. Так, чинний КК України передбачає відповідальність за такі кримінально протиправні діяння вчинені щодо дітей:

- Розділ II. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи: ст. 115. Умисне вбивство (п. 2 ч. 2 – умисне вбивство малолітньої дитини); ст. 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; ст. 120. Доведення до самогубства (ч. 3 – вчинене щодо неповнолітнього); ст. 130. Зараження вірусом імунодефіциту людини

³⁰ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2-ге видання. Березень 2017. URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf

чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 3 – вчинені щодо ... неповнолітнього); ст. 135. Залишення в небезпеці (ч. 2 – вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані); ст. 136. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 2 – Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам); ст. 137. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; ст. 140. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ч. 2 – спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому); ст. 141. Порушення прав пацієнта (... стосовно неповнолітнього); ст. 142. Незаконне проведення дослідів над людиною (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 144. Насильницьке донорство (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього);

– Розділ III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи: ст. 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 – вчинені щодо малолітнього); ст. 147. Захоплення заручників (ч. 2 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 148. Підміна дитини; ст. 149. Торгівля людьми (ч. 2, ч. 3 – вчинені щодо неповнолітнього); ст. 150. Експлуатація дітей; ст. 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; ст. 151-2. Примушування до шлюбу (ч. 2 – щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством);

– Розділ IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: ст. 152. Зґвалтування (ч. 3 – зґвалтування неповнолітньої особи; ч. 4 – вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди); ст. 153. Сексуальне насильство (ч. 3 – сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи; ч. 4 – вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди); ст. 155. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; ст. 156. Розбещення неповнолітніх; ст. 156-1. Домагання дитини для сексуальних цілей;

– Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: ст. 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ст. 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; ст. 167. Зловживання опікунськими правами; ст. 168. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); ст. 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ст. 172. Грубе порушення законодавства про працю (ч. 2 – вчинені ... щодо неповнолітнього); ст. 175. Невиплата заробітної плати, стипендії,

пенсії чи інших установлених законом виплат; ст. 181. Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ч. 2 – втягуванням в діяльність групи неповнолітніх); ст. 183. Порушення права на отримання освіти;

– Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності: ст. 299. Жорстоке поводження з тваринами (ч. 2 – вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього); ст. 300. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч. 2 – збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; ч. 3 – примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію); ст. 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ч. 2 – збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру); ст. 301-1. Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження; ст. 301-2. Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи; ст. 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництва (ч. 3 – вчинені із залученням неповнолітнього; ч. 4 – вчинені із залученням малолітньої особи); ст. 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч. 3 – вчинені щодо неповнолітнього; ч. 4 – вчинені щодо малолітнього); ст. 304. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Відзначимо, що у ст. 38 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. визначено, що Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання. Також у Конвенції зазначено, що держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб осіб, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які не досягли 15-річного віку, але яким не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддати перевагу особам більш старшого віку.

У першому підрозділі ми відзначали окремі положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Окрім того, у ст. 5 Статуту МКС вказується, що юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного спів-

товариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Відповідно до п.п. "g" п. 1 ст. 7 Статуту МКС злочином проти людяності є зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-які інші форми сексуального насильства. Стаття 8 Статуту МКС містить перелік військових злочинів, якими, серед іншого є:

- умисне вбивство;
- катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
- умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
- незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
- взяття заручників;
- умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;
- заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;
- посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;
- зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;
- набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.

У вищезазначених нами окремих положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна виділити такі форми насильства як: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне, яке на нашу думку, є найбільш небезпечнішим в умовах збройного конфлікту.

На міжнародному рівні вже визнано, що під час всіх без виключення збройних конфліктів, трапляється безліч випадків сексуальної експлуатації, сексуального насильства, примусової проституції та зґвалтування. Зокрема, у 1975–1979 рр. в Камбоджі червоні кхмери практично знищили 2 млн. власного населення, у тому числі, це відображалось через звірства, вчинені щодо жінок і дітей на сексуальному ґрунті. В 1994 р. у Руанді, під час геноциду тутсі, було знищено майже 1 млн. людей, при цьому скалічених і зґвалтованих десятки тисяч жінок. У 1991–2001 рр. під час югославських воєн, де загинуло близько 100 тис. людей, було зафіксовано сотні випадків сексуальних злочинів. Завдяки тому, що після війни в Боснії, саме боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство. Що ж стосується нашої держави, то станом на 20.05.2022 р. загальної кількості випадків сексуального насильства, вчинених російськими військовослужбовцями, точно не відомо, проте станом на кінець квітня 2022 р. зареєстровано 103 звернення про випадки гендерного та сексуального насильства на звільнених від російських загарбників територіях. Серед осіб, яких було зґвалтовано, близько 30 % – неповнолітні дівчата, 12 з яких зараз вагітні. Протягом 1 березня – 12 квітня 2022 р. до *Abortion Dream Team* – організації, яка належить до мережі правозахисних організацій *Abortion Without Borders*, звернулися 102 українки, які виїхали з України до Польщі, з вагітністю до 12 тижнів, яку хотіли перервати³¹.

Разом з тим, незважаючи на малу статистику щодо потерпілих дітей, у деяких конфліктах саме проти дітей відбувалося більше 50 % випадків насильства, про які було повідомлено. Яскравим прикладом тому є повідомлення з Афганістану, Демократичної Республіки Конго, С'єрра-Леоне, Колумбії тощо.

Що ж стосується України, то у засобах масової інформації доволі розповсюдженими є публікації, де відзначається, що «повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України не тільки показало міць Збройних сил України, а й проявило справжнє обличчя «другої армії світу». Армія гвалтівників і катів, яка принесла смерті, поранення, каліцтва... І сексуальне насильство. Сексуальне насильство різних форм і способів. Під час полону та окупації. Щодо українських військовослужбовців і цивільних осіб»³². Наведені факти вказують

³¹ Жертви зґвалтування з України та відсутність доступу до абортів у Польщі. «Це викликає у них великий стрес». URL: <https://vpolszchi.pl/zhertvi-zgvaltuvannya-z-ukrayini-ta-vidsutnist-dostupu-do-abortiv-u-pol-shi-ce-viklikaye-u-nih-velikij-s-67599-22169232192a>

³² Заворотко І., Дученко К. Сексуальне насильство російських військових як воєнний злочин: виклики кваліфікації за національним законодавством. URL:

лише на окремі випадки вчинення сексуального насильства під час збройного конфлікту, а подібні діяння тривалій час кваліфікували за Розділом IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи і лише згодом за ст. 438 КК України.

Стаття 438 КК України встановлює відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Саме у словосполучення «інші порушення законів та звичаїв війни» ми відносимо, наприклад, і сексуальне насильство.

Проте, чи досконала ця норма? З впевненістю можна сказати що ні, оскільки пропозиції щодо внесення змін до законодавства у проєкті Закону України «Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр. від 15.04.2022 № 7290). Так, зокрема, пропонується: 1) внести зміни до ст. ст. 44 («Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності»), 49 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності»), 68 («Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті»), 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), 74 («Звільнення від покарання та його відбування»), 80 («Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку») КК задля забезпечення запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів; 2) виключити з КК ст. ст. 432 («Мародерство»), 433 («Насильство над населенням у районі воєнних дій»), 435 («Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею») у зв'язку з тим, що передбачені у них діяння охоплюватимуться складами злочинів, передбачених ст. ст. 438, 438-1, 438-4 КК (у редакції проєкту); 3) передбачити особливості кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Особливої частини КК у редакції проєкту); 4) викласти у новій редакції ч. 2 ст. 216 та ч. 2 ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу

<https://zmina.info/articles/seksualne-nasylstvo-rosijskyh-vijskovykh-yak-voyennyj-zlochyn-vyklyky-kvalifikaciyi-za-nacjonalnym-zakonodavstvom/>

України, а також ч. 2 ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні». Але станом на 10.06.2022 проєкт надано на ознайомлення.

Також в умовах збройного конфлікту в Україні у випадках торгівлі людьми, і як відзначається в міжнародно-правових актах – особливо жінок і дітей, необхідно виробити правоохоронним органам загальні правила кваліфікації таких кримінальних правопорушень за ст. 149. Торгівля людьми КК України чи ст. 438. Порушення законів та звичаїв війни КК України.

Окрім того, оскільки за інформацією офісу Генерального прокурора України, ще у 2015 р. лише в Донецькій області розглянуто 7 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які вступили до лав незаконних збройних формувань терористичних організацій ДНР, 5 із них добровільно прийшли до прокуратури, тому підпали під амністію. У 2015 р. за вчинення злочинів проти громадської безпеки в донецькій області засуджено 8 неповнолітніх осіб³³. І це лише один із випадків, які можна зустріти у засобах масової інформації щодо залучення дітей до збройних конфліктів.

У Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» означає: 1) будь-яку особу віком до 18 років, яка бере безпосередню участь у бойових діях як член урядових збройних сил; 2) будь-яку особу віком до 18 років, яка була примусово завербована в урядові збройні сили; 3) будь-яку особу віком до 15 років, яка була добровільно завербована в державні збройні сили; 4) будь-яку особу віком до 18 років, яка була завербована або використана у військових діях збройними силами, відмінними від збройних сил держави.

Стаття 304 КК передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у шпигування, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Зокрема, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» зазначено, що за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатися іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникнення у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Але чи можна кваліфікувати такі дії за ст. 304

³³ За інформацією прес-служби прокуратури Донецької області. URL: <http://hi.dn.ua/index.php?option>

КК України? Напевно ні, адже знову має місце порушення норм міжнародного гуманітарного права і кваліфікація таких діянь підпадає під ст. 438 КК України.

ВИСНОВКИ

Питання захисту прав дитини посідає важливе місце як у міжнародній, так і національній системі правового захисту прав людини, де діти, як особлива категорія людей, дуже обмежені в реалізації своїх можливостей щодо захисту власних прав. Це вимагає від держави та світового співтовариства забезпечення та реалізації «різноманітних» заходів, які б сприяли захисту прав дитини.

В умовах збройного конфлікту відповідальність за насильство щодо дітей ґрунтується на положеннях міжнародно-правових актах із захисту прав дитини та положеннях міжнародного гуманітарного права. Разом з тим, без вивчення та узагальнення правозастосовчої практики зарубіжних країн, де мали місце збройні конфлікти, ми ще довго будемо дискутувати щодо кваліфікації того чи іншого кримінального правопорушення, вчиненого комбатантами та некомбатантами щодо дітей.

АНОТАЦІЯ

У статті відзначено, що в умовах сучасного життя насильство проникло у кожен сферу суспільних відносин. Воно властиве будь-якому суспільству, а його форми та рівень проявляються по-різному та мають різні наслідки. Частина 2 ст. 52 Конституція України декларує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Для забезпечення цього положення законодавець України імплементував у національне законодавство положення міжнародно-правових актів щодо протидії діянням стосовно дітей і, зокрема, посягання, обов'язковою ознакою яких є насильство, зокрема передбачив і кримінальну відповідальність. Разом з тим, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України та численні факти застосування різних форм насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту вказують не тільки про порушення міжнародно-правових актів, а й створюють труднощі у кваліфікації таких посягань за КК України.

Автором наведено статистичні дані Офісу Генерального прокурора України щодо кількості облікованих злочинів агресії та воєнних злочинів та дані щодо кількості постраждалих дітей в Україні та регіонів з найбільшою кількістю таких випадків. На підставі проведеного аналізу щодо тлумачення понять «дитина» та «насильство», а також форм насильства, які мають місце в ході збройного конфлікту, запропоновано визначення насильства щодо дітей під час збройного

конфлікту та виділено фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Запропоновано під насильством щодо дітей під час збройного конфлікту вважати протиправну поведінку осіб, які досягли 16 років, та полягає у вчиненні різних діянь направлених на спричинення психологічного, фізичного, сексуального та економічного насильства всупереч міжнародно-правовим актам, що захищають права дитини та нормам міжнародного гуманітарного права.

Встановлено перелік кримінальних правопорушень, де потерпілими є неповнолітні (особи, які не досягли чотирнадцяти років) та відзначено певні особливості кримінальної відповідальності за протиправні діяння щодо неповнолітніх в умовах збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Храпцов, О. М. (2019). Насильство як категорія загальної частини вчення про обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право», (27), 87–94. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-11>.
2. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020. 232 с.
3. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
4. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (неофіційний переклад). URL: <http://surl.li/bwgrvt>
5. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 40 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»)
7. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Київ : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 32 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»).
8. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
9. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 : Міжнародний документ № 182 від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

10. Конвенція про мінімальні норми соціального URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n17.
11. Європейська конвенція про здійснення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
12. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
13. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.
14. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139): Міжнародний документ від 06.11.1990 р. № ETS № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text.
15. Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. С. 77–79.
16. Гриценко Г. Розбираємося з насильством: соціологія і психологія явища. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/rozbiraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psihologiya-yavischa-134066.html>.
17. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. 164 с.
18. Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству». Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
19. OHCHR. General comment № 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence. URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf
20. OHCHR. Status of ratification interactive dashboard. Convention on the Rights of the Child. URL: <http://indicators.ohchr.org/>
21. Резолюція 1852 (2011) від 25 листопада 2011 р. «Психологічне насильство». *Реферативний огляд європейського права / За заг. ред. В. О. Зайчука*. Вип. 24. К., 2011. 84 с.
22. Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York, United Nations, 23 February 1994. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf
23. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. URL: chrome-extension://https://ukraine.unfpa.org/efaidnbmnnnibpcajpcglclefin dmkaj/https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf

24. Римський статут міжнародного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
25. Москаль Д. П. Протидія сексуальному насильству: кримінально-правовий аспект. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України : сучасний стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 вересня-1 жовтня 2005 року). Івано-Франківськ, 2005. С. 83–84.
26. Протидія сексуальному та гендерному насильству в умовах конфлікту в Україні. URL: <https://otg.mrada-baranivka.gov.ua/index.php/2018-04-16-21-36-28/3917-protydiia-seksualnomu-ta-hendernomu-nasyilstvu-v-umovakh-konfliktu-v-ukraini>
27. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2-ге видання. Березень 2017. URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf.
28. Жертви звалтування з України та відсутність доступу до абортів у Польщі. «Це викликає у них великий стрес». URL: <https://vpolshchi.pl/zhertvi-zgvaltuvannya-z-ukrayini-ta-vidsutnist-dostupu-do-abortiv-u-pol-shi-ce-viklikaye-u-nih-velikij-s-6759922169232192a>
29. Заворотько І., Дученко К. Сексуальне насильство російських військових як військовий злочин: виклики кваліфікації за національним законодавством. URL: <https://zmina.info/articles/seksualne-nasyilstvo-rosijskyh-vijskovykh-yak-voynnyj-zlochyn-vyklyky-kvalifikaciyi-za-nacjonalnym-zakonodavstvom/>
30. За інформацією прес-служби прокуратури Донецької області. URL: <http://hi.dn.ua/index.php?option>

Information about the author:

Politova Anna Serhiyivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Legal Disciplines
Mariupol State University
6, Preobrazhenska str., Kyiv, 03037, Ukraine